

När en företrädare för rättsvetenskapen står inför uppgiften att på de betingelser som här är gällande – starkt begränsad tid, krav på allmänförståelighet och på växelverkan med talesmän för andra discipliner – försöka lämna ett bidrag till en diskussion kring Immanuel Kants insats och dess verkningar, då står han också inför ett val, som lätt kan bli ett svårt dilemma. Det är valet mellan ett brett och övergripande perspektiv, som med nödvändighet leder till mycket allmänt hållna och i sämsta fall tämligen färglösa karakteristiker, och ett angreppssätt som tar upp något eller några av de enskilda konkreta problemområden där Kant kom att utöva ett reellt inflytande. Håller man sig uteslutande till den senare angreppsvinkeln, riskerar framställningen att ge en alltför snäv bild av filosofens gärning.

Det breda perspektivet är otvivelaktigt det man helst väljer, både därför att det får sägas ha blivit mycket väl utvecklat och genomarbetat under de tvåhundra år som gått sedan Kant avled och därför att det bäst tillgodoser kravet på allmän tillgänglighet och även belyser den kantska kritikens inflytande på vad som traditionellt uppfattats som centrala rättsteoretiska frågor. Det är i det breda perspektivet som man får den klaraste bilden av de väldiga intellektuella förändringar som Kants skrifter kom att successivt medföra inom europeisk rättsvetenskap men genom denna och bortom den också inom praktisk juridisk verksamhet.

Kanske allra viktigast i ett brett perspektiv är att Kant genom sin radikala och skarpsinniga analys av förutsättningarna för säker kunskap (särskilt i "Kritik der reinen Vernunft" från 1781) demolerar de kunskapssteoretiska förutsättningarna för den dittills i västerländsk rättsvetenskap och rättsteori sedan länge helt dominerande uppfattningen att det finns en för förnuftet tillgänglig och på förnuftet grundad allmängiltig och oföränderlig rättsordning, "naturrätten", om vars innehåll i enskildheter de lärde visserligen kunde tvista men om vars objektiva existens de i allt väsentligt var eniga. Andra uppfattningar, i regel byggda på religiös grund, hade förvisso funnits i den västerländska idéhistorien, och Kant var heller inte en-

sam om att kritisera de teoretiska utgångspunkterna för den rationalistiska naturrätten. Nära ett halvt århundrade före honom hade den store skotske filosofen David Hume (d. 1776) från skeptiska och empiriska utgångspunkter levererat en naturrättskritik, som i sak var lika ödeläggande som Kants. På den europeiska kontinenten och framför allt i Tyskland, som vid denna tid börjat inta en ledande ställning i den vetenskapliga världen, kom emellertid den königsbergske tänkarens insats, som var helt självständig och som utmärktes av sin med största skarpsinne och konsekvens genomarbetade fullständighet, att bli ledande och att visa vägen för 1800-talets rättsteoretiska diskussion. Mot århundradets slut och i början av 1900-talet uppträder för övrigt skolor som söker sig tillbaka till Kant – i ett försök att genomtränga de skolbildningar som den tyska idealismen och framför allt Hegel hade skapat under den fortsatta 1800-talsutvecklingen – och som betecknas och även betecknar sig som ”nykantianska”.

Att utifrån den ena eller andra ståndpunkten värdera resultatet av Kants inflytande på europeisk rätt och rättsvetenskap hör inte till uppgifterna för denna diskussion. Kanske får det ändå tilläggas å ena sidan att naturrätten inte slutligt eliminerades vid 1800-talets början, även om dess läror under lång tid var förvisade från de ledande universiteterna och tidskrifterna, å andra sidan att det framstår som en historiens ironi att den rationalistiske och humane upplysningsmannen Immanuel Kants dråpslag mot naturrätten kom att utgöra en förutsättning för den utveckling som ledde europeisk och inte minst tysk rättsteori in i en positivism, som tidvis hotade att innebära en fullständig skilsmässa mellan rättsregler och moralföreställningar, och att förvandla rättsvetenskapen till ett *Glasperlenspiel* med abstrakta begrepp. Det var de fruktansvärda konsekvenser som under mellankrigstiden och det andra världskriget tycktes kunna dras ur denna positivism som efter kriget gav naturrätten en mäktig renässans, mest spektakulärt uttryckt i Förenta Nationernas rättighetsförklaring från 1948 men vidareutvecklad och förstärkt i talrika andra internationella och nationella texter och numera studerad som en självklart accepterad rättsvetenskaplig disciplin under namnet ”mänskliga rättigheter”. Det är ett slags ironi, sade jag, att Kants naturrättskritik fick de indirekta följder som den kan sägas ha fått. Ingenting kan ha varit filosofen mer främmande än idén att makt skulle vara liktydig med rätt. Det finns skäl att erinra om hans lilla skrift ”Om den eviga freden”, visserligen ett utopiskt förslag i sin tid men samtidigt ett övertygande vittnesbörd om Kants utpräglad humana hållning och även om hans beredvillighet att öppet svara för den.

Om man i det breda perspektivet skall välja ytterligare ett område där Kants insats kan sägas ha varit avgörande för framtiden är det hans accept av idén om en hos människorna inneboende sedelag, hans plikt-

moral och hans berömda ”kategoriska imperativ”: moraliskt riktigt beteende innebär att man handlar på sådant sätt som man skulle vilja se upphöjt till allmän lag. Till Kants ståndpunkt inom den praktiska filosofin hör därmed också föreställningen om den fria viljan och principen att det är den vilja som kommer till uttryck i en handling, inte handlingens resultat, som är avgörande när en människas gärningar skall bli föremål för bedömning. Filosofens idéer på detta område fick djupgående verkningar inom straffrätten. Förändringen innebar otvivelaktigt en humanisering – även sådana straffrättsreformatorer under upplysningstiden som den kände italienske juristen Beccaria hade haft en utpräglad instrumentell syn på straffet och den straffade. Samtidigt kunde den moraliserande straffrätten – liksom naturrättskritiken – leda till mer betänkliga konsekvenser. Strävan att moraliskt förbättra svåra brottslingar genom isolering, som skulle leda till självrannsakan och eftertanke, kunde få nedbrytande verkningar. Återigen är det emellertid skäl att understryka att en kritisk tänkare inte rimligtvis kan lastas för omdömeslös och överdriven vidareutveckling av hans idéer.

När det gäller mer snäva och specialiserade perspektiv på Kants insatser inom rättsvetenskapen skall det framhållas att den königsbergske filosofen var en flitig medarbetare i den framväxande tyska tidskriftsfloran och att han hade intressanta och originella synpunkter och idéer på många områden. Ett enda exempel må anföras i detta sammanhang. Det hör hemma på ett fält som jag har haft anledning att särskilt arbeta med, nämligen upphovsrätten (jag tillåter mig här hänvisa till S. Strömholm, *Le droit moral de l'auteur en droit allemand, francais et scandinave*, vol. I, 1967, s. 184–195). I ett par viktiga inlägg, från åren 1785 och 1797, utvecklar Kant argument för upphovsmannens ensamrätt såväl i förhållande till allmänheten som i relation till den förläggare som åtagit sig att publicera ett verk. Medan den framväxande men alltjämt mycket svagt utvecklade upphovsrätten på kontinenten hade baserats så gott som helt på äganderättsföreställningar, som hade ett tvivelaktigt värde i förhållande till förläggarna, vilka inte utan fog kunde hävda att ett manuskript som de betalt för utgjorde deras välfångna egendom, framhåller Kant det personliga elementet: en skrift är inte ett föremål, det är ett anförande av författaren, riktat till allmänheten, och ingen har rätt att förhindra denna kommunikation eller förändra dess innehåll. Kants insats på detta område, som är intressant genom sin självständighet och det överraskande grepp som han valde, kom först med tiden att uppmärksammas i den specialiserade rättsvetenskapliga diskussionen, men filosofens argument och säkert också hans anseende gav då hans idéer en tyngd som gav dem genomslag även på det praktiskt-juridiska området.